

**Lisa Hajjar Courting Conflict: The Israeli Military Court System
in the West Bank and Gaza.** Berkeley, Los Angeles and London:
University of California Press. 2005. 312 pages.

הדר אבירם*

הנחת המוצא הסוציו-משפטית היא כי מוסדות משפטיים אינם מתקיימים בחלל ריק אלא כחלק ממארג התנאים הפוליטיים והחברתיים המקיפים אותם ומעצבים אותם. בישראל קשור השיח המשפטי קשר הדוק למציאות הסכסוך הישראלי-ערבי, שהשפעתו על המשפט המנהלי והפילי בישראל זכתה לכתיבה סוציולוגית מעניינת (שמיר, קורן, רטנר ופישמן). ספרה החדש של ליסה הג'אר ממלא חלל בכתיבה הסוציולוגית בנושא הסכסוך, בפורשו לראשונה בפני הקוראים (ובמיוחד בפני קוראים לא ישראלים) את המתרחש בבתי המשפט הצבאיים בשטחים.

הספר, שהחל את דרכו כעבודת הדוקטורט של הג'אר, בנוי כמחקר אתנוגרפי ומבוסס על תצפיות וראיונות במספר בתי משפט בשטחים. הגם שהספר אינו כולל נספח מתודולוגי מפורט, נראה כי חלק הארי של התצפיות והראיונות נערכו בתחילת שנות ה-90, ומאוחר יותר הושלמה התמונה בביקורים קצרים, שהאחרון בהם התרחש בשנת 2002. הג'אר צפתה בדיוני בתי המשפט, בהתדיינות הבלתי פורמלית בין הצדדים, בעבודתם של הסניגורים הישראליים והפלסטינים, ובחייהן של משפחות העצורים והנאשמים.

כרקע למחקר, הספר פותח בהצגת הרגע הפוליטי והמשפטי לבתי המשפט הצבאיים וממקם אותם בתמונה הכוללת של הסכסוך. הסקירה הפוליטית עוקבת אחר ההתפתחויות למן כיבוש השטחים במלחמת ששת הימים ועד הימים שלאחר הסכמי אוסלו. סקירה זו משתלבת בסקירה המשפטית, המתארת את מערכות הדינים השונות החלות, זו בצד זו, על השטחים: המשפט הצבאי המנדטורי; צווי הממשל הצבאי הישראלי; המשפט הבינלאומי ההומניטרי, שחלקים ממנו (סעיפים מאמנת ז'נבה) מוחלים "לפנים משורת הדין" על-ידי שלטונות הצבא, הגם שאינם מכירים בתחולתו המחייבת; והמשפט הישראלי המוחל על המתנחלים אזרחי ישראל באופן פרסונלי. הדיון בתחולת סוגי המשפט השונים מאיר את המטרות הפוליטיות שעמדו בבסיסם: שלילת מעמד ה"כיבוש", וכנובע מכך – שלילת הנורמות החלות במצבי כיבוש וסיפוחם המשפטי של המתנחלים לישראל כבסיס לסיפוח פוליטי.

על רקע זה פועלת בשטחים מערכת המשפט הצבאית, שבתי המשפט שבה מהווים בעת ובעונה אחת מכשירים להנצחה ולהצדקה של הכיבוש ולדיכוי תושבי השטחים, וכן מוסדות המשמרים זכויות באמצעות הליך הוגן ובאמצעות "כללי המשחק" המשפטיים. תפקיד כפול זה משתקף גם בסוגי השיח השונים המתרחשים במקביל בבתי המשפט – שיח צבאי-ביטחוני ושיח משפטי של זכויות. קיומם של שני השיחים הללו נובע מהאוטונומיה היחסית שממנה נהנים המוסד והשיח המשפטי במרחב הפוליטי – המשפט אינו רק כלי ביד השלטון לחיזוק ולקיבוע הסדר החברתי, אלא הוא גם כלי להתנגדות ולמחאה נגד סדר זה עצמו.

* אוניברסיטת תל-אביב

חלקו המרכזי של הספר, המתאר את המתרחש בבתי המשפט, מאיר בעיקר את הפן המדכא והפוליטי שלהם. כתיבתה של הג'אר אינה מותירה ספק באשר להשקפותיה בנושא הכיבוש, והדבר ניכר לא רק בתיאור ההיסטורי של הסכסוך אלא גם בניחות האתנוגרפית. ואולם הבנתה של הג'אר את השחקנים השונים בזירה המשפטית חפה מקלישאות ונמנעת מרדוקציות של "אנחנו" ו"הם"; המיפוי שהיא עורכת נראה רב-ממדי, מורכב ונאמן למציאות. הג'אר בונה חלק זה של הספר תוך חלוקת בעלי התפקידים בבתי המשפט לכמה קבוצות ותוך דיון בערכיהם ובהשקפת עולמם של חברי כל קבוצה, שיטה מקובלת במחקר בתי משפט (נרדולי, פילי, אייזנשטיין וג'ייקוב). תיאורה של הג'אר חדשני ומרענן בכך שהוא מוסיף לניתוח קבוצות בלתי שגרתיות – המתורגמנים המשפטיים ומשפחות הנאשמים – ובכך שהוא מדגיש לא רק את המאבקים בין הקבוצות אלא גם את מגוון ההשקפות בתוך כל קבוצה.

הקבוצה הראשונה שהג'אר עוסקת בה היא קבוצת השופטים והתובעים. בחירתה לכלול את שני סוגי השחקנים הללו בקבוצה אחת משקפת את התרשמותה כי הפמיליאריות וזהות האינטרסים מחברת ביניהם. היא מציגה את מגוון ההשקפות הפוליטיות של השופטים והתובעים – החל בשופט ימני-קיצוני וכלה בתובע המתחבט, בנפש חצויה, לגבי תפקידו במערכת. אלה כאלה מתאמצים להפריד בין השקפות עולמם ובין התפקיד המשפטי שעליהם למלא באופן אובייקטיבי. הקשיים שבהפרדה זו מוצגים דרך קטעי ראיונות ואנקדוטות שהפכו חלק מהשיח המשפטי. אחד הסיפורים המופיעים בספר עוסק בשופט צבאי שמכוניתו נרגמה באבנים על-ידי פלסטינים בדרך לעבודתו; סיפור זה זכה למעמד מיתולוגי בשטחים, אך כל צד מספר אותו אחרת. כמה מן השופטים והתובעים, ובהם השופט המדובר, טוענים כי המקרה לא השפיע כלל על גזרי הדין שנתן באותו יום; שופטים ותובעים אחרים, וכן סניגורים ונאשמים, טוענים כי בבוקר הוא החמיר השופט במיוחד עם הנאשמים שהובאו בפניו. לדעת הג'אר סיפור זה משקף את הדואליות המתמדת בהוויית השופטים והתובעים כשחקנים בסכסוך פוליטי וכאנשי משפט חסרי פניות.

הפרק המוצלח ביותר בספר, לטעמי, הוא זה העוסק בקבוצה השנייה, קבוצת המתורגמנים הדרוזים. הג'אר מנתחת את תפקידם בבית המשפט על רקע מקומם הבעייתי של הדרוזים בחברה הישראלית. על פי הספר, מדינת ישראל יצרה, למן הקמתה, שיח שלפיו אזרחיה הדרוזים הם "ערבים שאינם ערבים" הלוחמים לצדה של ישראל בסכסוך הישראלי-ערבי. שיח זה ניתק את הדת הדרוזית מן האיסלם ושלל את הקשר התרבותי-אתני שבין הדרוזים והערבים. הוא גם שלל מן הדרוזים את הלגיטימציה להתלבט לגבי נאמנותם ולגבי ה"צד" שהם בוחרים להשתייך אליו: מדיניות הגיוס מחייבת דרוזים להתגייס, במובחן ממוסלמים ומנוצרים שאינם מתגייסים, ומצופה מהם לגלות נאמנות למדינה ולערכיה, "למען הסר ספק". על רקע זה מעניינות העמדות המיליטנטיות ותומכות הכיבוש של המתורגמנים, כשבצדן, לעתים רחוקות יותר, מזהה הג'אר צללים של הזדהות תרבותית עם גורלם של הנאשמים שהם משמשים להם לפה בבית המשפט. הג'אר מבחינה בהבדלים ניכרים באיכות התרגום בין מתורגמן למתורגמן, ובתרגום המשובש היא רואה ביטוי של הפערים הגדולים בשיח בין השופטים ובין הנאשמים, המשקפים, לפחות בחלקם, הבדלי שפה ותרבות.

הקבוצה השלישית, קבוצת הסניגורים, מורכבת מיהודים, מערביי ישראל ומפלסטינים. הג'אר מעמיקה בתיאור דמויותיהן של פליציה לנגר ולאה צמל, וממפה את עורכי הדין

היהודים לשלוש קבוצות: ה"א-פוליטיים" הרואים בייצוג נאשמים פלסטינים משלח יד ותו לא; ה"ליברלים" הפועלים מתוך האתוס הציוני מסיבות הומניטריות; וה"פוליטיים" שעשייתם המשפטית היא לשם עצמאות פלסטינית. עורכי הדין הערבים-ישראלים מזדהים ברובם עם הקבוצה השלישית; עורכי הדין הפלסטינים משתייכים אליה מעצם זהותם. חילוקי הדעות בתוך הקבוצה, "פערי הידע" המשפטיים בין הישראלים ובין הפלסטינים, והדומיננטיות המשפטית בקבוצות פעילות למען זכויות אדם – כל אלה הופכים קבוצה זו להטרונגנית ומעניינת.

הקבוצה הרביעית והאחרונה, קבוצת הנאשמים ומשפחותיהם, מהווה בעת ובעונה אחת "אובייקטים משפטיים", שחקירתם הברוטלית על-ידי כוחות הביטחון והעונשים המושתים עליהם מהווים אמצעי דיכוי ודה-הומניזציה, ו"סובייקטים פוליטיים", שתודעתם לגבי הסכסוך מתעצבת בחוויה המשותפת של המאסר. הג'אר מספרת את סיפורם של כמה נחקרים ונאשמים, ומדגישה במיוחד את ההשלכות של החלק ה"חבוי" של המשפט – החקירה ומסך החשאיות שסביבה – עליהם ועל משפחותיהם, הנותרות לעתים קרובות בלא דמות פטריארך, מצב מחליש ובעייתי בחברה הפלסטינית המסורתית. המפגש בין הקבוצות השונות הללו מתבטא בעוצמה רבה ב"שוק" עסקאות הטיעון, שהן כמעט הדרך הבלעדית לסיום תיקים במערכת המשפט הצבאית; הג'אר מציגה את הבחירה המצומצמת העומדת בפני הנאשמים וסניגוריהם, ומביאה, ברובם המכריע של התיקים, להודאה מוסכמת.

הספר כתוב באופן מעניין ובהיר; הדוגמאות והאנקדוטות המובאות בו מאירות עיניים ומשכנעות. עם זאת, ישנם בו כמה פגמים הנובעים מחוסר המיקוד התיאורטי שלו. הספר מציג את המשפט כאוטונומי למחצה, אך תיאור בית המשפט מצביע יותר על תפקידו ככלי ביד הממשל הצבאי. כמו כן, לא ברור אם הג'אר מבקשת להציג את בתי המשפט בשטחים כמשל לבתי משפט בכלל, או כמוסדות מיוחדים בפני עצמם בשל תפקידם בסכסוך הישראלי-פלסטיני. חוסר מיקוד זה מוביל למספר אי-דיוקים. רצונה של הג'אר להראות את הבעיות הקשות שמעורר מוסד בתי המשפט הצבאיים גורר אותה לבקר היבטים של פעולתו הקיימים לא רק בו אלא במערכת המשפט הישראלית בכלל. כך למשל בנסותה להאיר את דרכי הטיפול בקטינים היא מציינת כי גיל האחריות הפלילית בשטחים הוא שתיים-עשרה, דבר הנכון גם לגבי נאשמים במערכת המשפט הישראלית בכלל. הערה זו פוגמת מעט בטיעוניה המבוססים לגבי חקירתם ומשפטיהם של קטינים בשטחים. בדומה לכך, כשהיא מתארת את הראיות הנחוצות לשם הרשעה, היא מדגישה את חשיבותה של ההודאה ואת מיעוט ההוכחה הנדרשת כ"דבר-מה" לתמיכתה, דבר הנכון גם לגבי דיני הראיות בישראל; נכון יותר היה להדגיש שדין כללי זה הוא בעייתי במיוחד בשטחים בשל דרכי גביית ההודאה. כשהיא מתייחסת לנפיצותן של עסקאות הטיעון בהקשר של בתי המשפט בשטחים היא מציינת אמנם כי היקף העסקאות דומה לזה שבמערכות אחרות, ובכל זאת מתייחסת אליהן כאל מאפיינים של המערכת המסוימת שהיא חוקרת. אי-דיוקים אלה ואחרים פוגמים במידת-מה בטיעון, שלפיו הווייתם של בתי המשפט בשטחים נגזרת מן התנאים הפוליטיים המיוחדים שעל הרקע שלהם הם פועלים. גם פרק המסקנות, המציג את המצב הפוליטי בשטחים עם פרוץ האינתיפאדה השנייה וקושר אותו למלחמת ארצות הברית בעיראק, מותיר אי-בהירות לגבי מוקד הספר.

חרף בעיות אלה הספר הנו בעל ערך רב לכל המעוניין ללמוד על פעולת בתי המשפט בשטחים הלכה למעשה. הוא מציג וממפה את הגורמים השונים הפועלים בזירה משפטית מיוחדת זו בלי כחל ושרק, ומדגיש את ריבוי המניעים המשפטיים והפוליטיים שבבסיס התנהלותם בבית המשפט. יש לקוות כי בתי המשפט הצבאיים בשטחים ימשיכו לשמש מוקד למחקר, וכי המידע המעניין שבספר (המתייחס, במידה רבה, למצב ברצועת עזה שלפני ההתנתקות) יעודכן בהתאם לשינויים עתידיים במצב הפוליטי באזור.